

**ПРАБЛЕМА МАГЧЫМАСЦЕЙ ЧАЛАВЕЧАГА ПАЗНАННЯ
Ў ТВОРАХ МІХАЛА АЙВАЗА**

Міхал Айваз (1949) – пісьменнік, паэт, філосаф, семіётык, перакладчык, эстэтык і літаратуразнаўца. Адна з самых арыгінальных, цікавых і значных асоб сучаснай чэшскай літаратуры як на думку крытыкаў, так і чытачоў [3, С.1]. Дэбютаваў ён яшчэ ў самвыдаце кнігай вершаў “Забойства ў гатэлі “Інтэркантыненталь” (1989), за якой паследаваў зборнік аповяданняў “Вяртанне старога варана” (1991), раманы “Другі горад” (1993), “Залатое стагоддзе” (2001), “Пустая вуліца” (2004), “Шлях на поўдзень” (2008), зборнік аповесцяў “Бірузовы арол” (1997), зборнік эсэ “Знак і быццё” (1994), праца пра творчасць Х.Л.Борхеса “Снабачанні граматык, літар ззянне” (2002). Яму ж належыць шэраг вельмі цікавых кніх: “Прастора і яе чалавек” (зборнік прац, дзе разглядаецца, як разумелі прастору ў класічнай, мадэрнісцкай, постмадэрнісцкай філасофіі, фізіцы, матэматыцы, мастацтве, літаратуры, сацыялогіі); “Гісторыя знакаў і пустаты” (кніга эсэ пра Рыльке, Гамбровіча і інш.); “Тайна кніг” (зборнік эсэ пра пэўных аўтараў і літаратуру ўвогуле); “Год лістоў пра снабчанні” і г.д. На думку даследчыкаў, Айваз працягвае шматвекавую традыцыю так званай “пражскай літаратуры” [2, С.5]. У той жа час ён блізкі сваёй паэтыкай магічным рэалістам Лацінскай Амерыкі (у першую чаргу, Борхесу), а таксама семіётыку, вучонаму і белетрысту У.Эка. Многія лічаць яго прадстаўніком сучаснай фантастычнай літаратуры [6, С.9].

Міхал Айваз нарадзіўся ў Празе, вывучаў багемістыку і русістыку на філасофскім факультэце Карлава Універсітэта. Пасля атрымання дыплама ў 1974 г. працаваў у самых розных месцах на “ручных работах”: начным стуражам, дворнікам, чарпальшчыкам вады. Пасля 1990 г. уладкаваўся ў Інстытут філасофіі АН ЧР, быў рэдактарам “Літаратурных навін”, потым

стаў займацца выключна пісьменніцкай працай. Да 1989 г. не напісаў ніводнай кнігі, але гаворыць, што з пятнаццаці гадоў стала нешта запісваў. У творах Айваза галоўнае месца займае пошук таямнічых, схаваных узаемаадносін чалавека і света, пошук спосабаў, якімі знешні і схаваны свет пранікае у свядомасць і псіхіку чалавека. Паэтычны дэбют Айваза стаў спробай адлюстравання сустрэчы света рэчаў і з’яў са светам чалавечых уяўленняў. У кнізе не існуе супрацьпастаўлення рэальнасці і ўяўленняў пра яе, але паміж імі праходзіць рыса падзелу. Увогуле для Айваза характэрнае спалучэнне трох элементаў: дэканструкцыі альбо рэканструкцыі рэчаіснасці і аўтарскага вопыту, а таксама ўцягванне ў гэты працэс чытача. Гэта становіцца асновай мастацкага свету яго прозы, якая ўяўляе сабой вельмі вялікую прастору, прычым у постмадэрнісцкім разуменні. Аўтарская фантазія дазваляе за рэальнымі месцамі знайсці новыя таямнічыя прасторы, населеныя загадкавымі істотамі, сустрэць на пражскіх вуліцах заморскія параходы, яшчараў, сапраўдных ці выдуманых жывёл.

Сучасны чэшскі пісьменнік Міхал Айваз стварае прозу з магічнай атмасферай. Ва ўсіх яго кнігах выказваецца сумненне наконт рацыянальных, рэалістычных уяўленняў пра свет і магчымасць розумам спасцігнуць яго таямніцы. Цытата з рамана “Другі горад”: “...Мы ж не такія тупыя, каб мець неабходнасць у рэальнасці...”, -- можа служыць эпіграфам да ўсёй творчасці гэтага пісьменніка. [1, С.123]. Іншая рэальнасць, параэпічны свет, таямнічыя рытмы жыцця і творчасці, шырыня і глыбіня метафар, міфатворчасць, знакавае разуменне літаратурнага твора як сістэмы канатацый і схаваных сэнсаў, успрыманне чытача як дэшыфратара, другаснасць сюжэтай гісторыі – усё гэта рысы мастацкіх сусветаў названага аўтара. Проза Айваза відавочна блізкая да твораў пісьменнікаў “старога цэнтру”, Прагі, -- В.Нэзвала, Ф.Кафкі, Г.Майрынка. Таксама ён нечым далучаецца і да “паэтаў перыферыі”, Б.Грабала,

Л.Клімы і іншых [Гл. 5]. Магмыма, сваёй здольнасцю адгаляць у розных інтэлектуальных канструкцыях абсурднасць і гратэскнасць будзённасці.

Айвазу ўласцівыя інтэртэкстуальныя канструкцыі: тэксты кніг чэшскага аўтара ўтрымліваюць у сабе шматлікія цытаты, алюзіі, рэмінісцэнцыі на творы знакамітых філосафаў (Канта, Гегеля, Лоа-цзы, фенаменолагаў і г.д.). У творах сустракаецца шмат сімвалаў, галоўны з якіх – сімвал кнігі. Не зважаючы на тое, што тэксты міфалагічна і філасофска насычаныя, “магічныя”, інтэлектуальныя, пісьменнік захаваў неабходную лёгкасць стылю, пэўную гуллівасць, што сведчыць пра шматузроўненасць, уласціваю постмадэрнізму: ёсць павярхоўны пласт с забаўляльнасцю, белетрыстычнасцю аповеду, і глыбінныя пласты -- філасофска-сімвалічныя планы прачытання. Творы Айваза разлічаны на двайную рэцэпцыю: з аднаго боку, чытач заспакойваецца авантурнай лініяй, дэтэктыўнымі складнікамі ці іншымі папулярнымі момантамі, з другога, -- яму прапаноўваецца рэінтэрпрэтацыйныя гульні, парадыйныя эфекты, алюзійныя кантэксты, цытаты з Пруста, Брэтона, Канта і іншых.

У мастацкім свеце Міхала Айваза шмат месца займае флора, фауна, сустрэчы з рознымі звярамі, як на сюжэтным, так і на ідэйным узроўнях. Жывёльнымі матывы аўтар вельмі прадуктыўна выкарыстоўвае ў сімвалічнай альбо метафарычнай функцыях. Вельмі частотнымі з’яўляюцца вобразы джунгляў і мора. Канцэпт “дарогі” таксама часта складае тэматычную ці кампазіцыйную аснову твора.

Традыцыйную жанравую класіфікацыю, у якой адрозніваюцца паэзія і проза, аўтар адмаўляе, сцвярджаючы, што вертыкальная залежнасць у паэзіі фіктыўная. У рэчаіснасці, на думку Айваза, кожны верш уяўляе сабой элемент доўгага гарызантальнага тэксту. Дарэчы, з падобнымі адносінамі да тэксту можна сустрэцца ў чэшскіх пісьменніц Д.Годравай і С.Рыхтэравай. Гэтым аўтаркам Айваз блізкі сваім інтарэсам да філасофіі,

да пазнавальных магчымасцей творчасці, інтэлектуальным недаверам да камунікатыўных магчымасцей мовы (пра гэта яго эсэ “Знак і быццё”).

Першы праявічны зборнік “Вяртанне старога варана” уключае 21 кароткае самастойнае апавяданне, якія аб’яднаны агульнай наратыўнай сітуацыяй. Тэксты ўяўляюць сабой асобныя эпізоды і гісторыі. Айваз апісвае звычайных гараджан у звычайных сітуацыях, у якія імплантуецца нешта міфічна неверагоднае. Неверагоднасць рэчаў распрацоўваецца пісьменнікам вельмі глыбока і дасканала. Героі апавяданняў сітуацыі не пражываюць, а, хутчэй, прадумваюць, што магло б стаць, ці слухаюць і даведваюцца пра вопыт іншых. Звяртае на сябе ўвагу ўступ, які характарызуецца эсэістычнасцю стыля і адначасова ўключэннем элементаў сюрэалістычнай вобразнасці. Уступ таксама вызначае далейшую танальнасць апаведу, якая будзе характэрная для ўсіх тэкстаў гэтага зборніку. У апошнім кароткім апавяданні “Мора” з’яўляецца постаць інтэлектуала-кенгуру, які дастаткова дакладна і саркастычна вызначае фабульную схему, уласціваю большасці твораў аўтара: напачатку апавядальнік сустракаецца з якім-небудзь дзіўным зверам, потым звычайна справа даходзіць да барацьбы з ім і ў канцы з’яўляецца нешта бесформеннае і няпэўнае, у якім ўсё і раствараецца, імга альбо мора, на якое герой глядзіць і адчувае пры гэтым экстаз ці нешта накшталт таго. Інтэлектуал-кенгуру называе гэта “нудой”. Кенгуру становіцца носьбітам правакатыўных ідэй, пад час бегу на лыжах ён робіць бліскучы структурны аналіз аўтарскага стылю.

Эпічнае ядро тэкставых элементаў “Вяртання старога варана” не складае нешта значнае, сутнаснае, наадварот, некаторыя апавяданні нагадваюць абсурдныя анекдоты без асноўнай ідэі. Апавядальнік сутыкаецца з тым, што яго будзённым лад нечакана парушаецца, напрыклад, сустрэчай з варанам, мядзведзем, марскім коцікам. Эпізоды застаюцца незавершанымі, паколькі гэтыя сустрэчы становяцца тым імпульсам, які

выклікае развагі над часам, светам, прасторай, над тымі рэчамі, якія вызначаюць экзістэнцыю апавядальніка. Да барацьбы са зверам даходзіць нячаста (напрыклад, у “Летняй ночы”, “У павука”). Аўтара пакутуе ад таго, што свет людзей і свет жывёл так гратэска пранікае адзін у аднаго.

Жанравы спектр апавяданняў Міхала Айваза вагаецца да невялікіх замалёвак, нарысаў (“Ліфт”), матэматычнай задачы (“Аўтамабілі”), снабчання (“Хваля”) да эксперыментальнага тэксту, які складаецца з назваў глаў невядомай кнігі (“Главы”). У структуры аповеду гісторыя, дзеянне не адыгрываюць сутнаснай ролі, галоўнае – гэта лабірынт аўтарскіх разважанняў. Тэксты нясуць на сабе адбітак пачуцця адзіноты ў абсурдным свеце. На думку Айваза, чалавек не здольны ўбачыць і вылучыць які-небудзь цэласны прынцып у хаатычнасці з’яў гэтага свету. Так, першы эпізод “Жук” можа ўспрымацца як пэўны структурны ўзор наступных тэкстаў: апавядальнік імкнецца знайсці ўваход у таямнічы калідор, але яму не ўдаецца выбрацца з лабірынту невядомага свету і хааса сваіх папярэдніх уяўленняў пра яго. Узнікае матыў неразумення, які характэрны для многіх тэкстаў Айваза. Эпізод завяршаецца тым, што апавядальнік у тэксце дасягае той жа прасторы, у якой быў у пачатку. Адчувальна, што хранатоп будзённасці не цікавіць аўтара, тое, што вызначаецца наборам фізічных велічынь, --па-за межамі яго ўвагі. Рака быцця са свёй плынню і непаўторным араматам – вось, што можа вабіць чалавека. Хаця некаторыя даследчыкі называюць Айваза “спеваком хаасу”, можна ўбачыць пэўны кірунак, у якім рухаецца пісьменнік. Магчыма, ён шукае зыходную кропку, той свет, які быў перад пачаткам, калі “нішто” было яшчэ “усім” (“Нішто”). На думку пісьменніка, хаас – вельмі пазітыўная катэгорыя, паколькі менавіта з яго ўсё і нараджаецца. У сваіх тэкстах Міхал Айваз разбурае ўпэўненасць у тым, што парадак – гэта якасна вышэйшы стан у параўнанні з хаасам, адгаліе выпадковасць і хісткасць асноў, на якіх фарміруюцца грамадскія, сацыяльныя, рэлігійныя,

літаратурныя і ўвогуле розныя знакавыя сістэмы. Так, у аповесці “Белыя мурашы” цывілізацыя выкарыстоўвае пісьмо на ракавінах, заснаванае на рознасці смакаў – кнігі існуюць на талерках і чытаюць іх вусны. Зразумела, што сам аўтар застаецца верным графічным знакам у сваіх кнігах, аднак сваёй творчасцю ён абвясціў шэраг канвенцый, звязаных са славесным мастацтвам. Напрыклад, назва яго дэбюта “Забойства ў гатэлі “Інтэркантэнталь” сігналізуе нібыта пра дэтэктыўны жанр, але, на самой справе, аўтар прапануе чытачу рэфлексію на мяжы паэзіі і прозы, прычым далейшыя яго кнігі сведчаць, што першы зборнік уяўляе сабой пэўную творчую праграму, у якой увасобіліся асноўныя тэмы, матывы і ідэі: наяўнасць другога горада на месцы звычайнага, скульптуры, асаблівыя філасофскія і эстэтычныя тэорыі, бібліятэка, якая нагадвае першабытны лес альбо джунглі, звяры і мікраарганізмы, асабліва любімая Айвазам ракавіна. Усё гэта развіваецца аўтарам у “Вяртанні старога варана”, “Бірузовым арле” і даводзіцца да дасканаласці ў раманах. З твора у твор пісьменнік сцвярджае свой выбар і выносіць на суд чытачоў далейшыя фантазмагарычныя варыяцыі вакол такіх значных для яго слоў-эмблем, як “хааас”, “парадак”, “форма”, “імя”, “свет”, “пена”, “рытм”. Дзеля гэтага ён пастаянна выкарыстоўвае прынцып шматслайнага апаведу.

У 1993 г. быў надрукаваны раман “Другі горад”, у якім дамінуе тэма ненадзейнасці сэнсаў славесных знакаў. Рамкавы матыў старой кнігі, напісанай загадкавым невядомым пісьмом, звяртае нас да творчасці Х.Л.Борхеса. Адчувальная, на думку даследчыкаў, ў рамане і кафкаўска-майрынкаўская традыцыя: у “Другім горадзе” расплываюцца межы рэальнага і містычнага светаў [4, С.21]. Герой рамана паступова ўсё глыбей і глыбей пагружаецца ў паралельны свет “Другога горада”, які існуе ў сучаснай Празе, знаёміцца з філасофіяй, культурай, гісторыяй яго жыхароў, набывае пэўныя веды. Адначасова Айваз апісвае шэраг прыгод свайго персанажа: барацьбу з акулай на купале маластранскага храма, блуканне ў

джунглях бібліятэчных кніг, уцёкі ад марскіх гадаў па начной Празе. Тэкст рамана поўніцца філасофскімі адступленнямі, аповедамі пра другі горад, містычнымі апісаннямі Прагі. З гумарам аўтара распавядае пра звычаі насельнікаў другога горада і авантурныя прыгоды героя. Супярэчнасці і напружанне паміж жыццём, прадвызначаным сістэмай, звычайка і асабістымі інтарэсамі і памкненнямі вымушае героя зрабіць выбар на карысць прыроды і свету ілюзій.

Звычайна прастора ў Айваза вызначаецца канкрэтнымі пражскімі рэаліямі, старамнесцкімі альбо малаэстранскімі. У яго свеце існуе містычны горад-лабірынт, у якім магчыма немагчымае. Аўтар упэўнены, што можна быць жыхаром абодвух гарадоў, рэальнага і містычнага, і толькі так зразумееш сэнс свайго быцця, будзённасці і таямнічы кірунак сваёй дарогі, свайго руху ў прастору.

Перакладчыца рамана на рускую мову К.Бабракова-Цімошкіна ўказвае на ўпісанасць рамана ў традыцыі чэшскай і сусветнай філасофска-фантастычнай літаратуры і на магчымыя тыпалагічныя паралелі з “Прыгодамі Гулівера” Д.Свіфта, “Выдуманымі гісторыямі” Х.Л.Борхеса альбо “Востравам учарашняга дня” У.Эка, “пражскімі раманами” Г.Майрынка і Ф.Кафкі.

Такім чынам, філасофскія экскурсы Міхала Айваза, лінгвістычныя і літаратуразнаўчыя высновы і разважанні, фантасмагарычныя, жывёльныя і раслінныя вобразы і рэдкасці, поўныя тайны падарожжы, складаныя інтрыгі – усё гэта служыць у яго творах адной мэце – разбурэнню ўпэўненасці чалавека ў пазнавальнасць свету, разбурэнню звыклых уяўленняў пра нас саміх, пра нашу ролю ў светаўладкаванні.

Літаратура:

1. *Айваз, М.* Другой город. Возвращение старого варана. Бирюзовый орел. Санкт-Петербург: «Азбука-классика», 2004. –380 с.

2. Chvatík Kv. Dvakrát o druhých městech / Kv. Chvatík // Tvar IV.—1993. -- č.49-50.-- S. 5-6.
3. Jungmann M. Ajvazovy snové krajiny / M. Jungmann // Nové knihy 37. — 1997. — č. 45. S. 1, 3.
4. Malura J. Město nepřiznané / J. Malura // Tvar IV.—1993. -- č. 33-34. — S. 20-21.
5. Machala L. Literární bludiště / L. Machala. —Praha. —2001. —241 S.
6. Mitáček Z. Zpráva o knihách Michala Ajvaze / Z. Mitáček // Verze 96 I. —č. 1.—S. 9-10.

Звесткі пра аўтара:

Алена Уладзіміраўна Вострыкава, к.ф.н., дацэнт кафедры славянскіх літаратур БДУ, г.Мінск, х.т. 344-71-44, маб. +37529 7694843.

e-mail: vostrikova72@mail.ru